

พัฒนาการการให้คุณค่าและความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

The Development of Value and Significance Consideration of Intangible Cultural Heritage

พิชญ์ธิดา พิบูลย์*

Pittida Phibul

คัทลียา จิรประเสริฐกุล

Cuttaleeya Jiraprasertkun

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Faculty of Architecture, Kasetsart University

*pittida.p@ku.th

บทคัดย่อ

ปัจจุบันการให้คุณค่าและความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมได้ขยายขอบเขตจากสิ่งที่จับต้องได้ไปยังสิ่งอื่น ๆ ที่จับต้องไม่ได้ด้วย ดังจะเห็นได้จากคำนิยามของมรดกทางวัฒนธรรมโดยองค์การยูเนสโก พ.ศ. 2546 ที่ได้ให้ความสำคัญกับ ‘การอยู่ร่วมกัน’ ของสิ่งที่จับต้องได้ อาทิ กลุ่มอาคาร โบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งโบราณคดี กับสิ่งที่เป็นามธรรม (จับต้องไม่ได้) ซึ่งแสดงถึงวิถีชีวิตผู้คนและวิถีพัฒนาการของชุมชน รวมเรียกว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” การศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจต่อมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่เพิ่มเติมไปจากสิ่งที่จับต้องได้เพียงสิ่งเดียว โดยการทบทวนวรรณกรรมเชิงปริทัศน์ และได้นำเสนอสาระสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยง สะท้อนคุณค่าและความหมายระหว่างกันกับองค์ประกอบที่จับต้องได้อย่างที่แยกออกจากกันได้ยาก นอกจากนี้ยังทำการตีแผ่แนวคิด พัฒนาการการให้คุณค่าและความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ รวมทั้งอภิปรายเปรียบเทียบประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ทั้งในระดับสากลและในประเทศไทย

บทความนี้นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า 3 องค์ประกอบหลักที่เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจหรือ “อ่าน” มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของเมือง อันประกอบด้วยนิยาม สิ่งที่แสดงให้รู้ และหลักการสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้นั้น เป็นกุญแจสำคัญที่จะช่วยต่อยอดองค์ความรู้ในการปกป้องมรดกทางวัฒนธรรมของเมืองไว้ในทุก ๆ มิติ ความเข้าใจนี้จะเป็ประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ชุมชนเมืองเก่า เมืองประวัติศาสตร์ ตลอดจนกระบวนการประเมินคุณค่าของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมหรือตัวเมือง และการผลักดันสู่การขึ้นทะเบียนมรดกโลกต่อไป

คำสำคัญ : มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ การให้คุณค่าและความสำคัญ พัฒนาการ

Received : May 19, 2023

Revised : July 23, 2023

Accepted : August 3, 2023

Abstract

Nowadays, the addressing of significance and values for cultural heritage has been extended from tangible to intangible properties. Such awareness could be evident from recent definition by UNESCO in 2003, which signify the importance of “co-existence” between tangible objects (such as cluster of buildings, archaeological site, or antiques) together with abstract matters, so-called “intangible cultural heritage”, which express people’s way of living and community evolutions. This study aims to understand the intangible cultural heritage. Through the review of articles, this paper addresses the key points of “intangible cultural heritage” as an important component for the whole cultural heritage – it connects and reflects the inseparable meanings and values between tangible and intangible matters. Furthermore, this paper illustrates the concepts and development of value and significance given for intangible cultural heritage; and also comparatively discusses issues relating to the protection of intangible cultural heritage both in the global and local level.

This paper concluded that three important aspects in the ‘reading’ of intangible cultural heritage consisting of definitions, manifestations, and key principals of intangible cultural heritage are the key to build up knowledge regarding the protection of cultural heritage of the city in every aspect. Such understanding could bring benefits to the conservation of old town, historic city, as well as the value evaluation process for cultural heritage or even the city, and also steering the registering process as a heritage site in the future.

Keywords : intangible cultural heritage, addressing of significance and value, development

บทนำ

“The essence of cultural heritage, which is composed not only of tangible properties, but also and especially of the essential elements representing the living culture of human communities, their evolution, and their continuing development.” Lenzerini (2011)

มรดกทางวัฒนธรรมไม่เพียงจะประกอบด้วยคุณสมบัติที่จับต้องได้เท่านั้น แต่ยังมียอดประกอบสำคัญที่แสดงถึงวัฒนธรรมที่มีชีวิตของชุมชนที่มีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง ซึ่งองค์ประกอบสำคัญที่ว่านั้นคือ สิ่งที่เป็นนามธรรม ไร้รูป และจับต้องไม่ได้ (Lenzerini, 2011) จากการทบทวนวรรณกรรมทำให้เกิดความเข้าใจองค์ประกอบที่จับต้องได้และที่จับต้องไม่ได้ว่ามีความ “ซ้ำ” และ “ซ้อน” เปรียบเหมือนกับ “เชือก” ที่เกิดจากเส้นใยสองเส้นที่พันเกลียวเข้าด้วยกันจนกลายเป็นเชือกเส้นเดียวกัน (Ito, 2003) ยกตัวอย่างเช่น โบราณสถานที่สร้างด้วยเทคนิควิธีและมีการเลือกใช้วัสดุก่อสร้างที่มีนัยยะสำคัญ โดยเฉพาะในกระบวนการก่อสร้าง ผู้สร้างหรือ “ช่าง” จะต้องมีความรู้ ทักษะประสบการณ์ ตลอดจนรูปแบบแนวคิด

ในการก่อสร้างและการเลือกใช้วัสดุซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของเทคนิควิธีก่อสร้าง สิ่งนี้เป็น “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” (Intangible Cultural Heritage) ที่ถูกถ่ายทอดผ่านภูมิปัญญาของช่างแทรกตัว และสะท้อนให้เห็นผ่านสิ่งก่อสร้างหรือโบราณสถานที่เป็น “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้” (Tangible Cultural Heritage) จึงอาจกล่าวได้ว่า ถึงแม้สิ่งที่ยังจับต้องไม่ได้จะไม่ใช่ว่าสิ่งที่ยังมองเห็นแต่ก็เป็นองค์ประกอบที่ส่งเสริมให้องค์ประกอบกายภาพมีการดำรงอยู่ (Kraithong & Issarathumnoon, 2020) และยังมีความเชื่อมโยงระหว่างกัน รวมถึงยังสะท้อนคุณค่าและความหมายให้แก่กันและกันอีกด้วย (Sittirit, 2016)

ปัจจุบันวิธีการให้คุณค่าต่อแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นที่รู้จักและมีความเป็นสากล คือการเสนอแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมนั้น ๆ ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก (World Heritage) โดยการประเมินคุณค่าความโดดเด่นอันเป็นสากล (Outstanding Universal Values: OUV) ตามหลักเกณฑ์มาตรฐาน (World Heritage Criteria) ขององค์การยูเนสโก (Thai World Heritage Information Center, n.d.) แต่เมื่อพิจารณาการตีความคุณค่าและการให้ความสำคัญต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันในแหล่งมรดกที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมพบว่า ยังมีประเด็นที่ชวนให้ตั้งคำถามว่าการขึ้นทะเบียนมรดกโลกได้ให้คุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมในแหล่งนั้น ๆ ครบถ้วนแล้วหรือไม่ ยกตัวอย่างเช่น ชีราคาวาโกในประเทศญี่ปุ่น หมู่บ้านมรดกโลกที่มีชื่อเสียงในการอนุรักษ์บ้านทรงกัสโซซุซุริ (Gassho Houses) ที่องค์การยูเนสโกยกย่องให้เป็นกลุ่มอาคารที่มีคุณค่าโดดเด่นสากลในการเป็นตัวแทนวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมที่สะท้อนวิถีชีวิตและการตั้งรกรากของชาวญี่ปุ่นในอดีต (UNESCO, n.d.) จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ถูกขึ้นทะเบียนมรดกโลกของหมู่บ้านแห่งนี้คือกลุ่มของอาคารอันเป็นองค์ประกอบที่จับต้องได้ หากแต่หมู่บ้านชีราคาวาโกยังมีสิ่งอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันและมีคุณค่าความสำคัญไม่แพ้กัน เช่น ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คนที่มีความผูกพันกับอาชีพชาวนา การเลี้ยงไหมและการทำกระดาษญี่ปุ่นที่เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนของชุมชนนี้มาตั้งแต่สมัยเอโดะ (Yodsurang, 2015) ซึ่งสิ่งเหล่านี้ดำรงอยู่และมีความเชื่อมโยงกับสิ่งที่จับต้องได้ ทั้งยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้หมู่บ้านชีราคาวาโกเป็นแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิตมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาทำความเข้าใจมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ จะเป็นประโยชน์ในการเติมเต็มช่องว่างในการให้คุณค่าแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในการขึ้นทะเบียนมรดกโลกให้ครอบคลุมสาระสำคัญมากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจต่อมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่เพิ่มเติมไปจากสิ่งที่จับต้องได้เพียงอย่างเดียว โดยต้องการแสดงให้เห็นว่านอกเหนือไปจากสิ่งที่จับต้องได้แล้ว ยังมีสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่อยู่ร่วมกันแต่ไร้รูป มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้ โดยทำการทบทวนวรรณกรรมเพื่ออภิปรายแนวความคิดการขึ้นทะเบียนมรดกโลกตั้งแต่ยุคแรกเริ่มที่ยังคงมุ่งเน้นไปที่สิ่งที่จับต้องได้เป็นหลัก ไปจนถึงความพยายามที่จะให้ความสำคัญครอบคลุมไปถึงสิ่งอื่น ๆ หรือที่เรียกว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” ว่ามีพัฒนาการของการให้คุณค่าและความสำคัญต่อสิ่งนี้อย่างไร นอกจากนี้ยังได้พิจารณาการให้นิยามความหมายการจัดแบ่งกลุ่ม ตลอดจนการขยายขยายทางแนวความคิดและการรับเอาแนวคิดการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มาสู่ประเทศไทย

ทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดการขึ้นทะเบียนมรดกโลกทางวัฒนธรรม

การขึ้นทะเบียนมรดกโลกในยุคแรก (ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 18) ได้พัฒนามาจากแนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ และได้ถูกพัฒนาต่อภายใต้การถกเถียงผ่านประสบการณ์ของโลกฝั่งตะวันตกเป็นหลัก แนวคิดนี้เริ่มมีความแพร่หลายมากขึ้นในยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งมีโบราณสถานหลายแห่งทั่วโลกถูกทำลายจากสงคราม จึงได้มีการจัดตั้งองค์การยูเนสโกขึ้น เพื่อปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและมรดกทางธรรมชาติที่มีคุณค่าโดดเด่นทั่วโลกให้พ้นจากภัยคุกคามทั้งหลาย (Chungsirarak, 2005) ทั้งนี้แม้ว่าจุดตั้งต้นของแนวคิดมรดกโลกจะแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการอนุรักษ์สิ่งสำคัญทั่วโลกให้อยู่รอดปลอดภัย แต่เมื่อศึกษาทำให้พบข้อสังเกตว่าแนวคิดที่จะปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโกนั้น ตั้งอยู่บนฐานคิดที่ทำให้เกิดข้อจำกัดใน 2 ประเด็นได้แก่

1. การให้ความสำคัญกับเรื่องคุณค่าโดดเด่นสากล (Universal Outstanding Values)

จากจุดเริ่มต้นที่องค์การยูเนสโกได้จัดตั้งสภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ (International Council on Monuments and Sites: ICOMOS) เพื่อเป็นที่ปรึกษาอย่างเป็นทางการ ในการทำงานด้านการอนุรักษ์คุ้มครองโบราณสถาน รวมถึงมีหน้าที่ร่างอนุสัญญามรดกโลกซึ่งเป็นที่มาของ “อนุสัญญามรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ พ.ศ. 2515” (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage 1972) หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “อนุสัญญามรดกโลก” ฉบับแรก และยังใช้มาถึงปัจจุบัน (Satapornbooks, 2012) แม้ว่าอนุสัญญามรดกโลกจะไม่ได้มีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้เกิดแนวคิดการให้คุณค่าเพื่อให้เกิดลำดับขั้นสูงต่ำของมรดกทางวัฒนธรรม แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่า กระบวนการการขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมใด ๆ จะต้องเขียนเอกสารเพื่อยื่นต่อคณะกรรมการมรดกโลก โดยต้องบ่งชี้คุณค่าของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่นำเสนอและต้องระบุคุณค่าที่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ (World Heritage Criteria) ข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อจากทั้งหมด 10 ข้อ โดยคุณค่าของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมนั้นจะต้องสามารถบ่งชี้ว่าสอดคล้องกับเกณฑ์ข้อหนึ่งหรือหลายข้อร่วมกันในเกณฑ์ข้อ 1-6 (ONEP, 2013) และเมื่อพิจารณาพบว่าหลักเกณฑ์หลายข้อของอนุสัญญามรดกโลกแสดงให้เห็นถึงการเน้นย้ำความสำคัญของลักษณะที่มี “คุณค่าโดดเด่น” ของแหล่งมรดก ตามเกณฑ์ข้อต่อไปนี้

เกณฑ์ข้อที่ 1 เป็นตัวแทนในการแสดงผลงานชิ้นเอกที่จัดทำขึ้นด้วยการสร้างสรรค์อันชาญฉลาดของมนุษย์

เกณฑ์ข้อที่ 4 เป็นตัวอย่างอันโดดเด่นของประเภทสิ่งก่อสร้างอันเป็นตัวแทนของการพัฒนาทางด้านวัฒนธรรม สังคม ศิลปกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี อุตสาหกรรมในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ

เกณฑ์ข้อที่ 5 เป็นตัวอย่างอันโดดเด่นของวัฒนธรรมมนุษย์ ขนบธรรมเนียมประเพณีแห่งสถาปัตยกรรม วิธีการก่อสร้างหรือการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งเสื่อมสลายได้ง่ายจากผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมตามกาลเวลา

เกณฑ์ข้อที่ 6 มีความคิดหรือความเชื่อที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเหตุการณ์หรือมีความโดดเด่นยิ่งในประวัติศาสตร์ (Thai World Heritage Information Center, n.d.)

จะเห็นว่าเกณฑ์ข้อ 1, 4, 5 และ 6 แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญเรื่อง “คุณค่าโดดเด่น” และ “การเป็นตัวแทน” ซึ่งอาจนำไปสู่การรับรู้ความแตกต่างระหว่างมรดกที่ได้รับการขึ้นทะเบียนว่ามีความโดดเด่นกว่าแหล่งมรดกที่ไม่ได้รับการขึ้นทะเบียนและอาจทำให้เกิดลำดับชั้นของมรดกทางวัฒนธรรมด้วยหรือไม่ (Wisudthiluck, 2017) ไม่เพียงเท่านั้น Kirdsiri & Muangyai (2016) ยังได้อภิปรายเอาไว้ว่า “การแบ่งชี้ว่าแหล่งมีคุณค่าสอดคล้องกับเกณฑ์หลายข้อย่อมแสดงให้เห็นถึงคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากล รวมทั้งคุณค่าด้านความสมบูรณ์แบบของแหล่งที่นำเสนอด้วย” ในประเด็นนี้ทำให้ได้ข้อสังเกตเพิ่มเติมอีกว่าไม่เพียงหลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาคุณค่าของแหล่งมรดกโลกจะทำให้เกิดลำดับชั้นระหว่างแหล่งที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกกับแหล่งที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว แม้แต่แหล่งมรดกที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกเหมือนกัน ยังอาจเกิดลำดับชั้นในการให้คุณค่าด้านความสมบูรณ์จากความแตกต่างของจำนวนเกณฑ์ที่ได้รับการพิจารณาอีกด้วย

เช่นเดียวกับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่พบว่ามีการใช้คำว่า เป็นต้นแบบหรือเป็นที่สุด เพื่อเน้นย้ำถึงคุณค่าความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมในเกณฑ์ที่ใช้คัดเลือกอาคารหรือแหล่งมรดกเพื่อขึ้นทะเบียน (Pimonsathean, 2020)

2. การมุ่งเน้นความสำคัญที่มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้เป็นหลัก

อนุสัญญามรดกโลกได้มีการกำหนดนิยามและคุณลักษณะของมรดกทางวัฒนธรรมไว้ 3 ลักษณะดังต่อไปนี้ (ONEP, 2013)

2.1 อนุสรณ์สถาน (Monuments) หมายถึง ผลงานทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ตลอดจนส่วนประกอบโครงสร้างทางโบราณคดี จารึก ถ้ำ ที่อยู่อาศัย สถานที่ที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์หรือศิลปะ

2.2 กลุ่มของอาคาร (Group of Buildings) หมายถึง กลุ่มของอาคารทั้งที่ต่อเนื่องกันหรือแยกจากกันโดยมีความกลมกลืนสอดคล้องกันทางลักษณะทางสถาปัตยกรรม หรือที่ตั้งในภูมิทัศน์ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นระดับสากล

2.3 แหล่ง (Sites) หมายถึง ผลงานที่เกิดจากมนุษย์หรือเกิดจากการผสมผสานกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ รวมถึงแหล่งทางโบราณคดีที่มีคุณค่าโดดเด่นระดับสากลทางประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์หรือมานุษยวิทยา

จากคำอธิบายคุณลักษณะของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมข้างต้น นำไปสู่ข้อสังเกตที่ว่าค่านิยามคุณลักษณะของแหล่งมรดกที่ถูกกำหนดโดยอนุสัญญามรดกโลก แสดงให้เห็นมรดกทางวัฒนธรรมในฐานะของการเป็นสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรม กลุ่มของอาคาร โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี ตลอดจนผลงานทางศิลปะหรือโบราณวัตถุที่มีความโดดเด่นระดับสากลทั้งทางประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ หรือมานุษยวิทยา ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีรูปลักษณ์ทางกายภาพที่จับต้องได้ทั้งสิ้น

ซึ่งมีความสอดคล้องกับรายงาน Our Creative Diversity (WCCD, 1995) ที่ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของนิยามและความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมในอนุสัญญามรดกโลก พ.ศ. 2515 ที่ส่งเสริมให้องค์ประกอบทางกายภาพเป็นผู้รับผลประโยชน์หลัก แต่มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้กลับถูกละเลย ทั้งที่มรดกทาง

วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เป็นแนวทางการปฏิบัติในการดำรงชีวิต (Living Practices) ของผู้คนที่แสดงออกผ่านสิ่งต่าง ๆ เช่น ตำนาน จิตวิญญาณหรือพิธีกรรม เป็นต้น โดยสิ่งที่กล่าวมานี้กลับถูกทำความเข้าใจผ่านมุมมองทางกายภาพและถูกพิจารณาการให้คุณค่าตามหลักเกณฑ์ของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ที่มุ่งเน้นคุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์และประวัติศาสตร์เพียงเท่านั้น โดยในรายงานฉบับนี้ยังได้อ้างอิงถึงแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม 411 แห่ง ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนมรดกโลกในช่วง ค.ศ. 1995 ว่าได้สะท้อนถึงความไม่ครอบคลุมถึงลักษณะอื่น ๆ ของมรดกทางวัฒนธรรม ทั้งการแสดงวรรณกรรมมุขปาฐะ ตลอดจนภาษาพื้นถิ่นที่กำลังค่อยๆ สูญหายไปโดยที่ไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครอง ดังนั้นในรายงานฉบับนี้จึงได้มีการเรียกร้องให้ขยายนิยามของแนวคิดการปกป้องคุ้มครองมรดกใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับมรดกทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ของโลกเพิ่มมากขึ้น

พัฒนาการแนวคิดและการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับสากล

การที่แนวคิดเรื่องมรดกทางวัฒนธรรมมีการขยายขอบเขตกว้างขวางนอกเหนือไปจากสิ่งที่ เป็นศิลปวัตถุ งานจิตรกรรม ประติมากรรม งานก่อสร้าง โบราณสถาน อนุสรณ์สถานหรือแหล่งทางโบราณคดี โดยยังครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างในวิถีชีวิตของมนุษย์ซึ่งมีคุณค่าควรแก่การรักษาเอาไว้ (Chaichuay, 2017) ทำให้เกิดการตระหนักถึงความสำคัญที่จะต้องปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ทั้งในระดับสากลตลอดจนในประเทศภาคีสมาชิก ดังนั้นเพื่อให้เห็นพัฒนาการ แนวคิด และสาระสำคัญที่เกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับสากล บทความนี้จะได้อภิปรายใน 3 ประเด็นต่อไปนี้

1. ที่มาของแนวคิดการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

ภายหลังจากที่อนุสัญญาคุ้มครองมรดกโลก พ.ศ. 2515 มีผลบังคับใช้พบว่า แวดวงวิชาการเกิดการอภิปรายถึงประเด็นช่องโหว่ของการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมในอนุสัญญานี้ เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศในแถบเอเชีย แอฟริกา และละตินอเมริกา ซึ่งมีอารยธรรมในรูปแบบที่แตกต่างออกไปคือไม่เน้นวัตถุสิ่งก่อสร้างแต่เน้นประเพณี ความเชื่อ การแสดงออกของมรดกภูมิปัญญา ทำให้เห็นว่าการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่มีรูปธรรมจับต้องได้อย่างเดียวอาจยังไม่ครอบคลุมสาระสำคัญทางวัฒนธรรม ดังนั้นจึงควรปกป้องมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมด้วย ไม่ว่าจะเป็นมรดกทางภาษา วรรณกรรม ลวดลายสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อ พิธีกรรม ความรู้ทักษะและความเชี่ยวชาญต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้รับการคุ้มครองจากแนวคิดมรดกโลก

นอกจากนี้ยังพบว่า ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 องค์การสหประชาชาติได้มีการกำหนดให้ใช้วัฒนธรรมเป็น “สิ่งบ่งชี้” การพัฒนา เนื่องจากเล็งเห็นว่าคุณค่าของวัฒนธรรมรวมถึงทุนวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ทั้งที่เป็นคำสั่งสอน คติความเชื่อ ประเพณีที่ถ่ายทอดในครอบครัวและชุมชน ถือเป็นทุนต่อการพัฒนาประเทศทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม (Rattana, 2018)

ความตระหนักถึงองค์ประกอบที่จับต้องไม่ได้จากหลากหลายแหล่งดังที่กล่าวมานี้ จึงนำไปสู่การพัฒนาแนวคิดและมีการผลักดันให้เกิดข้อเสนอแนะของยูเนสโกว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม เช่น การสงวนรักษาวรรณกรรมแนวประเพณีนิยมและคติชน ค.ศ. 1989 ปฏิญญาสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม ค.ศ. 2001 และปฏิญญาอิสตันบูล ค.ศ. 2002 ในเวลาต่อมา (Sittirit, 2016) จนกระทั่งในการประชุมสมัยสามัญครั้งที่ 32 ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส โดยองค์การ

ยูเนสโกได้มีมติรับรอง “อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546” (Ito, 2003) หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “อนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” เป็นการนับหนึ่งให้ “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage)” เข้าสู่แวดวงการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมอย่างจริงจัง ทำให้จากจุดเริ่มต้นของอนุสัญญาฯ มาจนถึงปัจจุบัน ได้มีมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขึ้นทะเบียนโดยองค์การยูเนสโกไปแล้วจำนวน 676 อย่างจาก 140 ประเทศทั่วโลก (UNESCO, n.d.) หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่าอนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยองค์การยูเนสโกเป็นฐานรากแรกเริ่มในการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในระดับสากล และจากการศึกษาในรายละเอียดของอนุสัญญาฯ พบว่ามีเนื้อหาสาระที่เปิดกว้าง ทั้งในด้านการอธิบายนิยามความหมายตลอดจนการแบ่งประเภทจัดกลุ่ม ซึ่งได้อภิปรายไว้ในส่วนถัดไป

2. การกำหนดนิยามและการจำแนกประเภทของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

องค์การยูเนสโกได้กำหนดนิยามของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ไว้ในมาตรา 2 ของอนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ว่า “เป็นแนวปฏิบัติ การเป็นตัวแทน การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์และพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน และในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ซึ่งถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นเป็นสิ่งซึ่งชุมชนและกลุ่มชนสร้างขึ้นใหม่อย่างต่อเนื่องเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อม เป็นปฏิสัมพันธ์ของพวกเขาที่มีต่อธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตน ทำให้คนเหล่านั้นเกิดความรู้สึกมีอัตลักษณ์และความต่อเนื่อง ซึ่งก่อให้เกิดความเคารพต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์” (UNESCO, 2018) นอกจากนี้ยังระบุด้วยว่ามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จากนิยามข้างต้น มี “สิ่งที่แสดงให้เห็น” ดังต่อไปนี้ 1) ประเพณีและการแสดงออกของมุขปาฐะ รวมถึงภาษาในฐานะพาหนะของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ 2) ศิลปะการแสดง 3) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาลต่าง ๆ 4) ความรู้และวิถีปฏิบัติกับธรรมชาติและจักรวาล 5) งานช่างฝีมือแบบดั้งเดิม (UNESCO, 2018) โดยสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ในข้อ 1-5 มีความสอดคล้องกับการจัดแบ่งกลุ่มของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ทั้ง 5 กลุ่ม (Burusatanaphund, 2011) ในอนุสัญญานับเดียวกันนี้ตามที่ได้แสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การแบ่งกลุ่มและของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ตามอนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

ประเภท / กลุ่ม	ชนิด / ลักษณะของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้
1. ประเพณีและการแสดงออกของมุขปาฐะ รวมถึงภาษาในฐานะพาหนะของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage)	สุภาษิต คำปริศนา คำพังเพย นิทาน เรื่องเล่า เพลงกล่อมเด็ก ตำนาน มหาकाพย์ ร้อยกรอง บทสวด รวมถึงศิลปะที่เกี่ยวข้องในการแสดง ในงานแต่งงาน งานศพ พิธีกรรม เทศกาล หรืองานสังคมอื่น ๆ

ตารางที่ 1 การแบ่งกลุ่มและของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ตามอนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (ต่อ)

ประเภท / กลุ่ม	ชนิด / ลักษณะของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้
2. ศิลปะการแสดง (Performing arts)	ดนตรี การแสดงละครและนาฏศิลป์ การเต้นรำ การร่ายรำ และการแสดงออกในพิธีกรรม ตลอดจนเพลงร้องพื้นบ้าน เช่น โนรา หมอลำ โขน รำไทย ละครพื้นบ้าน ละครเวที เป็นต้น
3. แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาลต่าง ๆ (Social practices, rituals and festive events)	กิจกรรมที่มีการปฏิบัติกันอย่างเป็นประจำประกอบการดำรงชีวิตของชุมชนหรือกลุ่มคน เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีบุญบั้งไฟ การละเล่นผีตาโขน ฯลฯ
4. ความรู้และวิถีปฏิบัติกับธรรมชาติและจักรวาล (Knowledge and practices conceding nature and the universe)	องค์ความรู้ ความชำนาญ ทักษะ การปฏิบัติ ซึ่งออกมาในรูปแบบของคุณค่า ความเชื่อ พิธีกรรม พิธีการเยียวยาโรค องค์ความรู้ของชนพื้นเมือง ชาติพันธุ์ ชีวภาพ ชาติพันธุ์ พฤษศาสตร์ ระบบการรักษาโรคแบบดั้งเดิม ตำราปรุงยาสมุนไพร พิธีกรรม วิถีการกินอยู่ การถนอมอาหาร ความเชื่อ ศาสตร์ลึกลับ พิธีทางศาสนา พยากรณ์ศาสตร์ โหราศาสตร์ จักรวาลวิทยา ความเชื่อเกี่ยวกับหมอผี ฯลฯ
5. งานช่างฝีมือแบบดั้งเดิม (Traditional craftsmanship)	งานช่างฝีมือ ศิลปหัตถกรรมและสิ่งประดิษฐ์ของบรรพชน เช่น ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า เครื่องจักสาน เครื่องรัก เครื่องปั้นดินเผา เครื่องโลหะ เครื่องไม้ อัญมณี เครื่องประดับ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน ฯลฯ

3. สาระสำคัญจากการทำความเข้าใจแนวคิดและอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546

จากการวิเคราะห์เนื้อหาในบทนิยามและการจัดแบ่งประเภทรวมถึงส่วนอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในอนุสัญญาฯ ทำให้พบสิ่งที่น่าสนใจที่สามารถต่อยอดเป็นองค์ความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ให้ชัดเจนมากขึ้น ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นหลักการสำคัญที่อนุสัญญาฯ พ.ศ. 2546 มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ โดยสามารถสรุปได้เป็น 5 ประเด็น (Lenzerini, 2011; Wisudthiluck, 2017) ดังนี้

3.1 การเป็นต้นธารของอัตลักษณ์ มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มีความสำคัญในฐานะของการเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของอัตลักษณ์ของชุมชนหรือกลุ่มคนที่ถูกแผ่อยู่และแสดงออกถึงความเป็นตัวตน เช่น กริยาท่าทาง ภาษา การแสดงออก ตลอดจนคตินิยม ความเชื่อ ศาสนา และประเพณี วัฒนธรรม ฯลฯ และยังเชื่อมโยงไปถึงเรื่องของ “ความแท้” (Authenticity) แต่ในบริบทของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ความแท้ไม่ได้มีความหมายเท่ากับคำว่า “ดั้งเดิม” (Originality) หากแต่การส่งเสริมรักษาความแท้นั้นจะเปิดกว้างให้สามารถ “ปรับ” เพื่อสอดคล้องกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องหรือผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้ เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้คือภาพสะท้อนของอัตลักษณ์และวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมและชุมชน

3.2 หลีกเลียงแนวคิดคุณค่าอันโดดเด่นและการระบุความเป็นตัวเอง อนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ใส่ใจหลีกเลี่ยงการใช้แนวคิด “คุณค่าอันโดดเด่น” ซึ่งปรากฏอยู่ในอนุสัญญามรดกโลกที่สะท้อนวิถีคิดการลำดับสูงต่ำทางวัฒนธรรม แต่อนุสัญญานี้เลือกใช้การขึ้นทะเบียนมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ด้วยแนวคิด “การเป็นตัวแทน (Representatives)” ซึ่งแสดงความหมายโดยนัย 2 แบบคือ การเป็นตัวแทนสำหรับการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ และการเป็นตัวแทนสำหรับมรดกวัฒนธรรมของชุมชน กลุ่มหรือรัฐเข้ามาแทน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่ให้คุณค่าเชิงอัตวิสัยของผู้สร้างสรรค์และผู้ถือครองมรดก นั่นก็คือชุมชน กลุ่มชน หรือปัจเจกบุคคลที่เป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรมนั้น ๆ ที่แม้ว่ามรดกเหล่านั้นจะดูไม่สำคัญในสายตาของคนนอกที่มองเข้ามาแต่กลับมีคุณค่าและความหมายต่อเจ้าของวัฒนธรรม ซึ่งแนวคิดนี้ช่วยให้เกิดการ “การระบุความเป็นตัวเอง” (Self-Identification) ที่ชัดเจนขึ้น

3.3 พลวัตและการสร้างสรรค์ใหม่อย่างต่อเนื่อง จากแนวคิดที่ว่า “วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีชีวิต” ซึ่งมีศักยภาพที่จะปรับเปลี่ยนตัวเองได้อย่างสม่ำเสมอตามกาลเวลานั้น สอดคล้องกับนิยามในอนุสัญญามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่กำหนดให้มรดกนามธรรมเป็นสิ่งที่ถูก “สืบทอดและถูกส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น” การส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นทำให้มรดกทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างสรรค์ใหม่อย่างต่อเนื่อง ทั้งเพื่อตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการมีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของตนเอง ถือเป็นพัฒนาการอันไม่หยุดนิ่งซึ่งเป็นหนึ่งในลักษณะเฉพาะที่สำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้อีกด้วย

3.4 การให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” และการมีส่วนร่วมของบุคคล กลุ่มชน หรือชุมชน อนุสัญญามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้พิจารณา มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ โดยมุ่งเน้นไปที่กระบวนการมากกว่าผลผลิต โดยมองว่าเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรมนั้น ๆ จะต้องดำรงบทบาทสำคัญทั้งในการสร้าง การธำรงรักษา ตลอดจนการประเมินคุณค่าและการส่งต่อสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมต่อไป

3.5 การให้ความสำคัญกับสิทธิมนุษยชน ลักษณะเฉพาะของมรดกทางวัฒนธรรมคือการเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของอัตลักษณ์ของผู้สร้างและผู้ถือครอง ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ได้แก่ สิทธิทางวัฒนธรรม เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อ ทำให้เกิดการแสดงออกซึ่งการเคารพบูชา ข้อกำหนดวัตรปฏิบัติที่กลายเป็นพิธีกรรม และพิธีการ ตลอดจนการสร้างสถานที่เพื่อบูชา การสร้างวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม การแสดงสัญลักษณ์รวมถึงขนบธรรมเนียมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคอาหาร การสวมเสื้อผ้าที่มีลักษณะเฉพาะหรือการคลุมศีรษะ ตลอดจนภาษาที่ใช้พูดกันเฉพาะภายในกลุ่ม เป็นต้น ทำให้สิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งที่อนุสัญญาฯ พ.ศ. 2546 ได้เน้นย้ำถึง นอกจากนี้มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ยังมีความสัมพันธ์กับสิทธิมนุษยชนในมุมมองที่เกื้อกูลกัน โดยมาตรการด้านสิทธิมนุษยชนที่ให้ “ความชอบธรรม” แก่มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ และมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ก็มีฐานะเป็น “เครื่องมือ” ในการบ่มเพาะการใช้สิทธิมนุษยชนเช่นกัน

พัฒนาการแนวคิดและการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ในประเทศไทย

สำหรับประเทศไทยแต่เดิมไม่ได้มีกฎหมายที่ใช้คุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เป็นการเฉพาะ แต่มีกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม อาทิเช่น พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (แก้ไขเพิ่มเติมปี พ.ศ. 2535) ซึ่งมีลักษณะเป็นกฎหมายที่คุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ นอกจากนี้ยังมีพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 ที่เป็นกฎหมายที่ประกาศภายหลังและมีความครอบคลุมถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มากขึ้น จนกระทั่งแนวคิดเรื่องการปกป้องคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมเป็นที่ยอมรับในระดับสากลและได้ขยายองค์ความรู้กว้างออกไป โดยเฉพาะกับประเทศภาคีสมาชิกขององค์การยูเนสโกอย่างประเทศไทย และด้วยลักษณะของอนุสัญญามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโกที่มีลักษณะเปิดและมีความยืดหยุ่นสูง ทำให้ประเทศอื่น ๆ สามารถรับและนำไปปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทของตนเองมากขึ้น ส่งผลให้ประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546 เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2559 และเป็นที่มาของการเกิดพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 หรือที่เรียกว่า “พรบ.มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ในเวลาต่อมา พรบ.ฉบับนี้นับเป็นกฎหมายที่คุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้อย่างเป็นทางการฉบับแรกของไทย เนื้อความในพรบ.ฯ ได้ประกาศเหตุแห่งการประกาศใช้เอาไว้ว่า มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ถือเป็นสมบัติที่มีคุณค่าที่เกิดจากการสร้างสรรค์และสืบทอดโดยคนในชุมชนและมีการส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น แต่ในปัจจุบันมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เหล่านี้ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายในและภายนอก และอาจส่งผลให้ถูกนำไปใช้อย่างไม่เหมาะสมและนำไปสู่การสูญหายในที่สุด จึงเห็นควรให้มีการส่งเสริมและรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ให้อยู่อย่างยั่งยืนสืบไป (DCP, n.d.) ข้อความในพรบ.แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีความตระหนักถึงคุณค่าและความพยายามในการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

จากการพิจารณาพบว่า พรบ.ฉบับนี้มีความเกี่ยวเนื่องกับอนุสัญญามรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ขององค์การยูเนสโกอย่างใกล้ชิด เช่น การให้คำนิยามของมรดกทางวัฒนธรรม วัตถุประสงค์ และความมุ่งหมายที่จะปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าประเทศไทยจะรับแนวความคิดและมีอนุสัญญาฯ ขององค์การยูเนสโกมาเป็นต้นแบบ ก็ยังมีความแตกต่างและข้อจำกัดของการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของไทยเมื่อเปรียบเทียบกับอนุสัญญาฯ ในระดับสากลในบางประเด็นดังนี้

- **ชื่อเรียก** พบว่ามีความแตกต่างกันในการกำหนดชื่อเรียก โดยประเทศไทยได้มีมติจากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้ใช้คำว่า “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” แทนคำว่า “มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” (Intangible Cultural Heritage) อย่างเป็นทางการ ซึ่งปรากฏให้เห็นในชื่อของ “พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559” (DCP, n.d.)

- **การจัดแบ่งกลุ่ม / ประเภทของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้** พรบ.มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีการแยกสาขา “กึ่งภูมิปัญญาไทย” ออกมาเป็นหนึ่งประเภทหลัก ในขณะที่อนุสัญญาฯ ของยูเนสโกไม่พบว่ามีภาระระบุให้กึ่งาพื้นถิ่นว่าถูกจัดอยู่ในกลุ่มใด ทั้งนี้ยังพบว่าในพรบ.ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม มีการเปิดโอกาสให้เพิ่มเติมกลุ่มอื่น ๆ ได้ในอนาคตตามการประกาศกฎกระทรวงอีกด้วย ดังที่ได้แสดงไว้ในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 การเปรียบเทียบการจัดประเภท / กลุ่มของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

ประเภท / กลุ่ม ตามอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทาง วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พ.ศ. 2546	ประเภท / กลุ่ม ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาภูมิปัญญา ทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559
1. ประเพณีและการแสดงออกของมุขปาฐะ รวมถึง ภาษาในฐานะที่เป็นพาหนะของมรดกทางวัฒนธรรม ที่จับต้องไม่ได้	ก. วรรณกรรมพื้นบ้าน
2. ศิลปะการแสดง	ข. ศิลปะการแสดง
3. แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล ต่าง ๆ	ค. แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล ต่าง ๆ
4. ความรู้และวิถีปฏิบัติกับธรรมชาติและจักรวาล	ง. ความรู้และวิถีปฏิบัติกับธรรมชาติและจักรวาล
5. งานช่างฝีมือแบบดั้งเดิม	จ. งานช่างฝีมือแบบดั้งเดิม
	ฉ. กึ่งภูมิปัญญาไทย
	อื่น ๆ (ตามประกาศกฎกระทรวง)

- **ลักษณะของการขึ้นทะเบียน** อนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ มีการกำหนดให้การขึ้นทะเบียนสามารถมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบในการขึ้นทะเบียนให้ทันสมัยตามมุมมองที่ว่า “วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง” ซึ่งส่งผลให้การขึ้นทะเบียนไม่ใช่การจารึกแต่เป็นการบันทึกให้เกิดการศึกษา เพื่อเผยแพร่และต่อยอดออกไป หรือเรียกว่า “หลักการขึ้นทะเบียนอย่างพลวัติ” ซึ่งตรงข้ามกับหลักการของประเทศไทยที่ พรบ.ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ที่ไม่มีการบัญญัติถึงสิทธิการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบในการขึ้นทะเบียน (Torpayacharn, 2021)

- **ลักษณะการดำเนินการ** มีการวิพากษ์ถึงลักษณะการดำเนินงานภายใต้ พรบ.ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไว้ในการศึกษาเรื่อง กฎหมายส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม การพัฒนาและอุปสรรคของประเทศไทย โดย Rattana (2016) กล่าวว่า พรบ.ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมมีลักษณะของการดำเนินงานผ่านการกำกับจากรัฐบาลสู่ท้องถิ่นมากกว่าการส่งเสริมให้ท้องถิ่นมีบทบาทตามเจตนารมณ์ในการคุ้มครองปกป้องมรดกทางวัฒนธรรมของตนเองด้วยตนเองอย่างแท้จริง ซึ่งประเด็นนี้อาจนำไปสู่ข้อจำกัดทางกฎหมายในการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของไทยได้ในอนาคต

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มีความสำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของมรดกวัฒนธรรมตั้งแต่กระบวนการก่อร่างสร้างวัฒนธรรม การดำรงอยู่และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คน ดังนั้นการทำความเข้าใจมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ พัฒนาการการให้คุณค่าและความสำคัญ ตลอดจนแนวทางการปกป้องและสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ทั้งในระดับสากลและในประเทศไทย จึงเป็นสิ่งที่ควรให้ความสำคัญ บทความนี้ช่วยให้เห็นแนวทางการทำความเข้าใจหรือ “การอ่าน” มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้โดยการพิจารณา 3 องค์ประกอบหลักร่วมกันคือ นิยาม สิ่งที่แสดงให้เห็น (การจัดกลุ่ม/ประเภท) และหลักการสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่อนุสัญญาฯ โดยองค์การยูเนสโกได้ตั้งต้นไว้ให้ อย่างไรก็ตามแม้อนุสัญญามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จะมีอิทธิพลต่อแนวคิดในการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของประเทศไทย แต่การเพิ่มเติมให้มีกลุ่ม “ภูมิปัญญาไทย” เป็นอีกหนึ่งกลุ่มของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ใน พรบ.ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจะเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของแต่ละชุมชน เมือง หรือในแต่ละประเทศทั่วโลก มีความแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับการให้คุณค่าความสำคัญจากกลุ่มชนผู้ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเป็นหลัก จากข้อสังเกตนี้จุดประกายให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องการให้คุณค่าและความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยผู้ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมที่แท้จริงนั้น ยังเป็นเรื่องที่น่าสนใจให้เกิดการต่อยอดศึกษามรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนที่มีความหลากหลายและแตกต่างกันในแต่ละบริบทและพื้นที่ เพื่อนำไปสู่การสร้างแนวทางปกป้องคุ้มครองคุณค่าความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของแต่ละชุมชนโดยเฉพาะ

References

- Burusatanaphund, R. (2011). Question – Answer: What is an Intangible Cultural Heritage and How is it Related to the Work of Fine Arts Department. *Silpakorn Journal*, 54(5), 114–117.
- Chaichuay, V. (2017). Cultural Heritage Information: Concept and Research Issues. *Journal of Information Science*, 35(2), 131–153.
- Chungsiriarak, S. (2005). The Concepts of Architectural Conservation from the 18th to the End of the 20th Century: From Sentiment and Faith to the Shared Heritage of Humankind. *NAJUA: Architecture, Design and Built Environment*, 21, 71–82.
- Department of Cultural Promotion (DCP). (n.d.). **Promotion and Preservation of Intangible Cultural Heritage Act B.E. 2559 and Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003**. <http://book.culture.go.th/newbook/ich/ich2559.pdf>
- Ito, N. (2003). **Intangible Cultural Heritage Involved in Tangible Cultural Heritage**. https://openarchive.icomos.org/id/eprint/484/1/A3-2_-_Ito.pdf
- Kirdsiri, K. & Muangyai, N. (2016). Determining World Heritage Value According to Criteria for Sites in CLMV Countries of Southeast Asia: Synthesizing Lessons and Guidelines for Thailand. *NAJAU: Architecture, Design and Built Environment*, 30, G41–G60.
- Kraithong, N. & Issarathumnoon, W. (2020). Value Identification of the Traditional Row-Houses along Prasae River for Conservation. *Journal of Environmental Design*, 7(1), 23–43.
- Lenzerini, F. (2011). Intangible Cultural Heritage: the Living Culture of Peoples. *The European Journal of International Law*, 22(1), 101–120.
- Office of Natural Resource and Environmental Policy and Planning (ONEP). (2013). **Conservation Knowledge Set of Protection of World Heritage Volume 1, Knowledge about the World Heritage Protection Convention**. <https://shorturl.at/fkEJN>
- Pimonsathean, Y. (2020). **Architectural Conservation in Thailand and the Values-Based Approach**. The Association of Siamese Architects under Royal Patronage.
- Rattana, P. (2018). Law on Preservation and Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: Development and Obstacle of Thailand. *Assumption University Law Journal*, 9(1), 69–102.
- Satapornbooks. (2012). **UNESCO World Heritage Sites in Asian**. <https://satapornbooks.com/file/product-sample/54w274q234v5k5e4>

- Sittirit, C. (2016). Tangible and Intangible: Similarities among the Diversities of the Cultural Heritage. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 8(2), 141–160.
- Thai World Heritage Information Center. (n.d.). **Criteria for Registration of World Heritage Sites**. <http://164.115.22.96/convention.aspx#a1>
- Torpanyacharn, K. (2021). A Comparative Study of the Successors Rights of the Promotion and Preservation of Intangible Cultural Heritage Act B.E. 2559 and the Intangible Cultural Heritage Convention 2003. *Naresuan University Law Journal*, 14(1), 1–25.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (n.d.). **Advisory Body Evaluation (ICOMOS)**. <https://whc.unesco.org/en/list/734/documents/>
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2018). **Basic Texts of the 2003 Convention for Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage**. https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts-_2018_version-EN.pdf
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (n.d.). **Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of Good Safeguarding Practices**. <https://ich.unesco.org/en/lists>
- Wisudthiluck, S. (2017). **Heritage of the Nations: Lessons Learned from the Neighboring Countries**. Princess Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization).
- World Commission on Culture and Development (WCCD). (1995). **Our Creative Diversity**. EGOGRIM.
- Yodsurang, P. (2015). The Cultural Landscape and Vernacular Architecture of Shirikawago and Gokayama Villages: Value and Concept in Conservation. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 94–116.